

Wie was Gerhard A.H. Wiebols?

Over een vergeten kritiek op de mainstream

Henk W. Plasmeijer¹

Naast de initiatiefrijke mevrouw E.C. van Dorp (zie ook TPE 14(4)) kende de Nederlandse economenwereld in de crisisperiode van de jaren dertig meer dissidente denkers. In onderstaande bijdrage verhaalt Henk Plasmeijer van de aanval op de Nederlandse Oostenrijkers door Gerhard Wiebols. Deze Rotterdamse econoom werd aanvankelijk geprezen, maar later geheel genegeerd door de invloedrijke C.A. Verrijn Stuart en andere vertegenwoordigers van de toenmalige mainstream. Wiebols onderging daarmee hetzelfde lot als zijn geestelijk vader Léon Walras in diens tijd (van de redactie).

In 1933 publiceerde Gerhard A.H. Wiebols (1895-1960) een hoogst opmerkelijke studie onder de titel *Waarde en Prijs*. In dit boek bekritiseerde hij de toenmalige economische *mainstream* in Nederland. Dit was de Oostenrijkse school. De argumenten daarvoor ontleende hij aan G. Cassel, die in zijn *Theoretische Sozialökonomie* een vereenvoudigde versie van de algemene evenwichtstheorie had gepresenteerd. Wiebols is derhalve een van de drie Nederlanders in het Interbellum die op basis van het Walrassiaanse denken buiten de gevestigde economenorde ging staan². Wie kan dat nu nog beden-

---

¹ Henk W. Plasmeijer is universitair docent bij de Vakgroep Algemene Economie van de Rijksuniversiteit Groningen, Postbus 800, 9700 AV Groningen. Hij dankt Pieter Boot, Henk A. de Gans, Corien Sips en Herman Wiebols voor hun behulpzaamheid bij zijn speurtocht naar biografische documentatie en Prof. dr. A. Heertje en Jack Birner voor commentaar op een eerdere versie.

² De andere twee waren E.C. van Dorp (1872-1945) en W.L. Valk (?). De studie van J.G. Koopmans (1900-1958) uit 1932 naar de uniekheid van het Walrassiaanse evenwicht onthield zich van een al te scherpe kritiek op de Oostenrijkers (vgl. Plasmeijer, Haan, 1992, en Plasmeijer, nog te verschijnen.)

ken: Léon Walras als de stamvader van een heterodoxe stroming in de economie? (Vgl. daarentegen De Klerk en Plasmeijer, 1990) De studie is echter in de vergetelheid geraakt.

Een vergeten Walrassiaans werk en nog dissident ook; dit gegeven intrigeerde mij genoeg om de studie van Wiebols uit de archieven op te halen. Ik voorzag al een fraaie historische relativering van de doctrinaire grondslagen-debatten die niet-*mainstream* economen zo bij tijd en wijle plegen te voeren. Immers, is nu niet de droom van de toenmalige heterodoxe Walrassianen ooit *mainstream* te worden gerealiseerd en zien we niet de naar vergetelheid solliciterende heterodoxe neo-Oostenrijkers en neo-Schumpeterianen te hoop lopen tegen de gevestigde economenorde!

Nog hebben de archieven al hun geheimen niet prijs gegeven, maar wat ze openbaarden lijkt het vertellen waard. Het verhaal is als de metafoor: namelijk dat van een *mainstream* die wil stromen in een te smalle rivierbedding tussen te lage dijkjes, met alle heterodoxe overstrominkjes vanden en de daarbij behorende kosten. Wiebols was een gerespecteerd wetenschapper, maar zijn kritische bespreking van de Oostenrijkse prijsleer schoot in het verkeerde keelgat. (paragraaf 1) Van hem opzettelijk negeren was wellicht geen sprake, maar er valt niet aan de indruk te ontkomen dat in de Nederlandse socialismedebatten de *mainstream* verkrampst ging vasthouden aan de dogma's van de Oostenrijkse school. (paragraaf 2, vgl. ook Haan en Plasmeijer, 1995) Dit heeft schade toegebracht aan de ideeënontwikkeling, want Wiebols suggesties omtrent de grondslagen van de welvaartstheorie waren destijds in Nederland hun tijd vooruit. (paragraaf 3)

1. Geaccepteerd en genegeerd door de mainstream

Nu, meer dan zestig jaar later, lijkt het wellicht wat wonderlijk dat Wiebols' *Waarde en Prijs* destijds zodanig werd genegeerd, dat het in de vergetelheid kon geraken. Waarschijnlijk was het dit laatste waardoor zelfs de meest consciëntieuze geschiedschrijvers van economische theorie in deze periode het boek over het hoofd konden zien. (Elzas, 1992; Heertje, 1992) Weliswaar heeft dit werk niet de potentie van een klassieker. Ook bevat het voor een hedendaagse econoom geen nieuwigheden. Maar het geeft een uitstekende kritiek op de Oostenrijkse afleiding van de vraagcurve en trekt daaruit verstrekkende consequenties. Het is geen Marxistische kritiek die gemakkelijk te negeren zou zijn geweest.³ Want anders dan een op de titel afgaande

³ Zoals die van J. van der Wijk (?) en S. de Wolff (1878-1960) in de *Socialistische Gids* (van resp. 1923 en 1925). Overigens dient opgemerkt dat de eerste zijn kritiek deels baseerde op Pareto's kritiek op de Oostenrijkse prijstheorie.

moderne Marxist wellicht vermoedt, gaat het bij die consequenties om het inkomens- en substitutie-effect uit de moderne eerstejaars leerboeken micro-economie. Omdat beide effecten zich voordoen, dient volgens Wiebols een vraagcurve te worden afgeleid uit de Walrassiaanse algemene evenwichtstheorie. Op basis hiervan wordt een kritische evaluatie gegeven van Marshall's opvattingen over het consumentensurplus. Precies om deze evaluatie heeft het boek een historische plaats: we kunnen voor Wiebols claimen dat hij anticepeerde op het later door J. Hicks naar voren gebrachte idee van compenserende bedragen, nu een standaardonderdeel van de welvaarts-theorie. Zeker in Nederland was dit in 1933 nieuw. Vergetelheid lijkt dus niet terecht en we dienen ons af te vragen hoe het daartoe kon komen.

Geaccepteerd. Dat Wiebols' studie vrijwel genegeerd werd is des te wonderlijker omdat het er alle schijn van heeft dat Wiebols door de professie was geaccepteerd. Het begin van de carrière van deze op 2 september 1895 geboren zoon van een kledinghandelaar uit Zierikzee⁴ was een regelrecht succes. Zijn proefschrift uit 1925, *De Toekomstige Bevolkingsgrootte in Nederland*, bracht hem de achting van onder meer de intellectuele leider van de Oostenrijkse school in Nederland, C.A. Verriijn Stuart (1865-1948). Een betere start van een carrière was toentertijd nauwelijks denkbaar.

Het proefschrift beschrijft een methode voor een meer verfijnde bevolkingsprognostiek dan tot dan gebruikelijk was. Het voorspellen van de toekomstige bevolkingsomvang was politiek actueel geworden in wat wel is genoemd 'het grote Malthusiaanse debat' van de jaren twintig.⁵ Dit debat kent een

⁴ De biografische documentatie waarover ik beschik is zeer summier. Na het behalen van het H.B.S. diploma (1913) en de militaire dienst (1914-1917) studeerde Wiebols aan de Nederlandse Handelshogeschool te Rotterdam (1917-1921). Het schrijven van de dissertatie lijkt te zijn gefinancierd uit eigen middelen. Een eerste dienstbetrekking is in de industrie (Vlaardingen). Een sollicitatie in 1928 als econoom bij de Afdeling Stedebouw en Stadsontwikkeling van de gemeente Amsterdam liep op niets uit. In die tijd verzorgde hij ook de beursberichten in *De Telegraaf*. Daarna heeft hij waarschijnlijk gekozen voor een ambtelijke carrière op een van de Haagse ministeries, naar verluidt Economische Zaken (maar daar komt hij in de personeelsarchieven niet voor.) Een laatste publikatie van zijn hand is van 1949 en handelt over alweer een totaal ander onderwerp. Wiebols is overleden op 13 april 1960 in Den Haag.

⁵ De economische essentie van het Malthusiaanse denken is, dat er een reëel loon bestaat waarbij de bevolking constant is en dat de hoogte daarvan afhangt van de moraal. Indien het feitelijke loon hoger is dan dit 'natuurlijke loon', heeft de bevolking de neiging te groeien overeenkomstig een geometrische reeks, naar gissing van Malthus met ongeveer 2,8% per jaar. In de *long run* zou de bevolkingsdruk en het daarmee verbonden arbeidsaanbod de feitelijke loonvoet terugleiden naar de natuurlijke. De politieke essentie is tweeledig. Ten eerste dat bij vrije loonvorming arbeiders slechts welstand konden bereiken door een verbetering van de moraal of door massaal over te gaan op abortus en anticonceptie. In Nederland waren hierover de meningen van de *Neo-Malthusiaanse Bond* en de confessionelen uiteraard scherp verdeeld. Ten tweede, dat een structureel te hoog vastgezette loonvoet leidt tot een overbevolking die slechts gekeerd kan worden door oorlogen, hongersnoden en epidemieën. Dit was de zorg van

lange aanloop. Al in 1891 had Verrijn Stuart in *De Economist* de armoede van de arbeiders gerelateerd aan de bevolkingsdruk, die hij in navolging van Th. R. Malthus (1766-1834) weet aan de voortplantingsmoraal. Op grond van dezelfde theoretische bagage en waarschijnlijk in de overtuiging dat de lonen structureel te hoog lagen, maakte hij zich rond 1920 zorgen over de bevolkingsgroei. In 1919 en 1921 presenteerde hij berekeningen die alom indruk maakten.⁶ Geometrische extrapolatie van de groeicijfers tussen 1909 en 1920 (1,42% per jaar) leerde hem dat de bevolking om de 49,16 jaar zou verdubbelen zodat Nederland in het jaar 2020 27½ miljoen inwoners zou tellen en in 2120 zelfs 110 miljoen. De kwaliteit van de berekeningen was echter niet zeer hoog. In de hierop volgende wetenschappelijke discussie kwam dan ook een prioriteit te liggen bij de ontwikkeling van een meer verfijnde methodiek. Op de verborgen agenda van deze discussie stond natuurlijk het naar beneden bijstellen van Verrijn Stuarts doemscenario bovenaan.

Wiebols slaagde op beide fronten. Hij nam voor zijn berekeningen de toekomstige leeftijdsopbouw tot uitgangspunt. Zich beperkend tot de vrouwelijke populatie zag hij de toekomstige leeftijdsspecifieke vruchtbaarheid en de toekomstige leeftijdsspecifieke sterftেকansen als cruciaal voor de bevolkingsontwikkeling. Hij veronderstelde dat een geconstateerde daling van het vruchtbaarheidscijfer zich asymptotisch zou voortzetten tot het lage niveau van Frankrijk. Ook de sterftেকansen zouden afnemen tot het niveau van diegenen die de grootste kans hadden om oud te worden, dit waren ambtenaren. Toegepast op Nederland kwam hij tot een bevolkingsomvang van 12½ miljoen in het jaar 2000.

Verrijn Stuart (1925) gaf het proefschrift alle lof 'bezien het standpunt der methode'. Over een paar miljoen mensen meer of minder in 2000 wilde hij absoluut niet twisten, omdat 'velen met mij (12½ miljoen) benauwend hoog zullen achten.' Volgens De Gans was Wiebols' methode het beste wat tot dan toe naar voren was gebracht en was de lof verdiend:

Voortaan kon niemand die in het interbellum nog een prognose wilde maken en die daarbij serieus genomen wilde worden het zich nog permitteren om aan Wiebols' methode voorbij te gaan. (De Gans, 1993, 76)

Het respect voor, maar ook het praktische belang van Wiebols' methode bleek toen deze in 1932 werd gevolgd bij de bevolkingsprognose die Amsterdam ten grondslag legde aan een plan voor stadsuitbreiding.

Verrijn Stuart in de jaren twintig.

⁶ De passages over de berekening van de bevolkingsgroei door Verrijn Stuart en Wiebols zijn gebaseerd op De Gans (1993 en 1994), waarin op zeer inzichtelijke wijze de ontwikkeling van de Nederlandse bevolkingsprognostiek gedurende het Interbellum is gedocumenteerd. Voor verdere referenties verwijs ik de lezer graag naar deze publikaties.

Genegeerd. Wiebols' tweede boek, *Waarde en Prijs*, onderging een ander lot. Het boek werd niet volledig genegeerd, hetgeen waarschijnlijk ook onmogelijk was gezien Wiebols' reputatie op het terrein van de statistiek. De inhoud ervan is echter op geen enkele wijze onderwerp van serieuze discussie geweest. In het jaar van verschijnen werd het boek door een recensent van het tijdschrift *De Economist*, R. van Genechten (1895-1945), op een zeer merkwaaardige manier de grond in geschreven. De recensent besteedde ongeveer de helft van zijn zeven pagina's tellende recensie aan een door Wiebols in een paar voetnoten opgeworpen kritiek op één van zijn publicaties. Dit was Van Genechtens proefschrift *De Ontwikkeling der Waardeleer sinds 1870* uit 1927. De recensie is een uiterst zwakke en daarbij tamelijk obscure poging om Wiebols' kritiek op de Oostenrijkse prijstheorie te weerleggen. De argumenten verdienen geen herhaling. Van Genechten presteerde het om geen letter te wijden aan Wiebols' revisie van het consumentensurplus, terwijl dit begrip toch ook toen al behoorde tot het alfa en omega van de econoom. In het leerboek van Verrijn Stuart (1930), waarmee een hele generatie Nederlandse economen is opgegroeid, nam het in de uitleg van Marshall een prominente plaats in. Anders dan bij Wiebols' eerste boek zweeg Verrijn Stuart in alle talen.⁷

Dit is toch verbijsterend. Hoe kon datgene wat in *Waarde en Prijs* over welvaarts-theorie wordt beweerd, dat wil zeggen datgene wat nu gemeengoed is, dat weliswaar destijds voor Nederland nieuw was maar dat handelde over een onderwerp dat toen ook al belangrijk werd bevonden, zo volledig worden genegeerd? Heertje (1992, 292) heeft natuurlijk gelijk als hij suggereert dat alleen al de affichering van de Walrassiaanse evenwichtstheorie als 'mathematische' prijstheorie, hetgeen Wiebols deed, de toenmalige economen de rillingen over het lijf moet hebben gejaagd. Ik heb echter de stellige indruk dat er meer redenen waren voor de verkrampte reactie van de *mainstream*. Want het is zo mogelijk nog meer verbijsterend dat deze zich zodanig kon opsluiten in de dogma's van de Oostenrijkse school, dat gelijk of ongelijk er in feite niet meer toe deden. Wat was er aan de hand?

2. De Oostenrijkse school in Nederland

De oriëntatie van de meeste Nederlandse economen op de Oostenrijkse school dateert van eind vorige eeuw. Tussen 1909 en 1935 had deze oriënta-

---

⁷ De enige verwijzing naar Wiebols' boek die ik heb kunnen vinden was in een voetnoot in een van Valks latere boeken, namelijk *Production, Pricing and Unemployment in the Static State*, 1937. Valk spreekt van 'een bekwaame aanval op de Oostenrijkse theorie' (blz. 15).

tie alle kenmerken van schoolvorming.⁸ Men deelde een methodologische overtuiging en (binnen grenzen) maatschappelijke opvattingen; men vertoonde enige groepssolidariteit; men sprak een gemeenschappelijke taal (die wij ternauwernood nog begrijpen) en er was een intellectuele leider, door wiens toedoen het tijdschrift *De Economist* voor hen open stond. Men trachtte aan te haken bij de school die rond 1870 haar oorsprong vindt bij C. Menger (1840-1921) in Wenen en waarvan rond 1909 F. Wieser (1851-1926) en E. von Böhm-Bawerk (1851-1914) de belangrijkste representanten waren. De Oostenrijkers worden vandaag de dag vooral gezien als een van de drie scholen die de marginalistische of neoklassieke revolutie hebben doorgezet. In de internationale literatuur uit die periode vallen de levensgrote verschillen op tussen de Oostenrijkers en de school van Lausanne met L. Walras (1834-1910) en V. Pareto (1848-1923). Tegenwoordig krijgen deze verschillen geen nadruk meer, waarschijnlijk vooral omdat de kapitaal- en verdelingstheorie van de Oostenrijkers niet langer tot het levende erfgoed van de wetenschap behoort. Voor een goed begrip van het optreden van de Nederlandse Oostenrijkers zijn ze echter van wezenlijk belang.

Subjectivisme. De Oostenrijkse school werd gekenmerkt door een zeer strikt subjectivisme. In laatste instantie, meende men, dienen maatschappelijk economische verschijnselen zoals prijsvorming causaal te worden herleid tot de subjectieve waarderingen die individuen van economische goederen hebben. Dit methodologische subjectivisme bracht de Oostenrijkers vanzelfsprekend in problemen, want, weten wij van Walras, de weg die loopt van cardinale nutsfuncties naar vraagcurven van eindproducten en kapitaalgoederen is niet zonder voetangels en klemmen. De oplossingen die Wieser voor de problemen aandroeg hebben in het theoretische debat in Nederland een belangrijke rol gespeeld.

Teneinde een eenduidige projectie te vinden van een nutsfunctie (bij de Oostenrijkers altijd weergegeven met behulp van discrete cijferreeksen) naar een vraagcurve construeerde Wieser een hypothetische economie, de *einfache Wirtschaft*, met maar één handelend subject. Aan deze abstractie werd een realiteitswaarde toegekend in bewoordingen die men tegenwoordig niet meer gemakkelijk in de mond neemt:

..die Theorie der 'einfachen Wirtschaft' geht von der idealisierenden Annahme aus, daß das Subjekt der Wirtschaft eine einzige Person sei, doch ist es keineswegs die dürftige Wirtschaft eines isolierten Robin-

---

⁸ 1909 is het overlijdensjaar van de tot dan meest vooraanstaande Nederlandse econoom N. Pierson (1839-1909). Ook Pierson was zeer onder de indruk van de Oostenrijkse school. Piersons internationale oriëntatie was echter veel breder dan die van de latere Nederlandse Oostenrijkers. Pierson rekende zichzelf tot de 'school van Marshall' (in *De Economist*, 1902, 431).

son, die sie behandelt, sondern die Verhältnisse der Gütererzeugung sind in der ganz großen Ausdehnung gedacht, die nur durch die Tätigkeit eines Volkes erreicht werden kann, dabei ist es aber die millionenköpfige Volksmenge als eine Einheit zusammengefaßt, so wie man die Menschheit als eine Einheit der Natur gegenüberzustellen pflegt, oder wie man das Volk konstruiert, wenn man es mit seinen gewaltigen Kräften in seinem Willen völlig geeignet denkt. (Wieser, 1914, *Theorie der Gesellschaftlichen Wirtschaft*, 12)

De waarderingen die een dergelijke samenleving toekent aan goederen noemde Wieser 'natuurlijke waarden'. Deze konden zonder enige tussenkomst worden afgeleid uit individuele waarderingen.⁹ Wieser meende dat de feitelijk tot stand komende prijzen afhangen van de natuurlijke waarden en de inkomensverdeling. De constructie van de *einfache Wirtschaft* toonde volgens hem eenduidig de subjectivistische grondslag van het prijsvormingsproces aan. Hij zag echter over het hoofd dat bij een niet-egalitaire inkomensverdeling verschillen in voorkeuren een tweede reden zijn voor verschillen tussen natuurlijke waarden en prijzen. Precies op dit punt zou Wiebols' Walrassiaanse kritiek op de Nederlandse Oostenrijkers aanzetten. Datgene wat doorslaggevend moet zijn geweest voor de houding van de Nederlandse economen ten aanzien van het Walrassiaanse denken is het subjectivisme in de Oostenrijkse kapitaaltheorie. In de Oostenrijkse opvattingen was dit een tweeledig probleem, namelijk dat van de waardering van kapitaalgoederen en dat van de verklaring van een positieve interestvoet. Zowel C. Menger als Wieser meenden dat er sprake was van subjectieve evaluaties van kapitaalgoederen die direct te herleiden zijn tot de subjectieve evaluaties van de eindproducten die ermee zijn geproduceerd. Anders gezegd, de waardering van kapitaalgoederen diende verklaard te worden uit de nutsfuncties die er ten aanzien van dezen bestaan. Mengers oplossing voor dit probleem, de onsterfelijke *opportunity costs* benadering, bracht Wieser in de problemen omdat hij niet geloofde dat alle kapitaalgoederen in willekeurig welk productieproces altijd inzetbaar zijn.¹⁰ Hij kwam met een berekening, waarbij hij in een simultaan systeem met vaste technische coëffici-

⁹ Dit valt direct in te zien: Wiesers idealiserende abstractie komt in feite neer op de veronderstelling dat een utilitaristische welvaartsfunctie wordt gemaximaliseerd. Elke individuele nutsfunctie telt voor precies één in de collectieve welvaartsfunctie. De natuurlijke waarden zijn dan de prijzen die een markteconomie tot stand zou brengen bij een volstrekt egalitaire verdeling van inkomens.

¹⁰ Volgens Menger is het nut dat men *toekent* aan een kapitaalgoed precies gelijk aan het nut dat men er aan *ontleent* in een alternatieve aanwending. Omdat de *opportunity costs* de neiging hebben om in alle richtingen gelijk te worden, is dit precies gelijk aan het nut dat men zou verliezen indien men één eenheid van dit kapitaalgoed aan de productie zou onttrekken. Wieser geloofde niet dat die alternatieve aanwending altijd bestond en dacht dat het niet altijd mogelijk was om bij de productie hoeveelheden kapitaalgoederen te variëren.

ciënten het subjectieve nut van meerdere eindprodukten projecteerde op de kapitaalgoederen. Het leed volgens hem geen twijfel dat individuen deze *Zurechnung* maken en opnieuw beklemtoonde hij de subjectivistische grondslag van de prijsvorming.

In die tijd dacht men dat de Oostenrijkse interestheorie, ontwikkeld door Von Böhm-Bawerk, hier naadloos op aansloot. Het nut dat men ontleent aan eindprodukten die geproduceerd kunnen worden met bestaande kapitaalgoederen is een nut in de toekomst. Productie kost immers tijd; het is een omweg. En omdat individuen nu eenmaal de neiging hebben om de toekomst te onderschatten, kent men aan eindprodukten in de toekomst een lager nut toe dan aan dezelfde eindprodukten in het heden. Et voilà, ook de positieve interestvoet heeft een strikt subjectivistische achtergrond. Maar veel belangrijker nog was, dat een niet egalitaire verdeling van inkomens eenduidig kon worden gerelateerd aan verschillen in tijdvoorkeurvoeten. Hiermee, dacht men, was het beeld rond: economische wetten vinden hun oorsprong in strikt individuele evaluaties.

Antisocialisme. Dit hele pakket van denkbeelden, aangevuld met de Malthusiaanse bevolkingstheorie, werd door de Nederlandse Oostenrijkers overgenomen. In zijn inaugurele rede in 1906 in Delft ging C.A. Verrijn Stuart relatief uitgebreid in op de maatschappelijke betekenis van het subjectivisme:

- De grootste bijdrage van Wieser was, meende hij, dat deze indringender dan wie ook had geabstraheerd van instituties in de samenleving. Daarmee had deze laten zien dat processen van prijsvorming onafhankelijk zijn van deze instituties.
- Hij meende dat de resultaten van de Oostenrijkse analyse acceptabel diende te zijn voor zowel voor- als tegenstanders van de kapitalistische samenleving.

Er kan nauwelijks twijfel over bestaan dat achter de innige omarming van het Oostenrijkse subjectivisme een rabiaat antisocialisme schuil ging. Alle economische processen werden gezien als het resultaat van individuele besluitvorming; elk overheidsingrijpen - in bijvoorbeeld in de inkomensverdeling - kon worden getypeerd als inbreuk op het individuele zelfbeschikingsrecht. Met andere woorden, de wereld zoals die onder *laissez-faire* tot stand komt, is de wereld zoals autonome individuen die wensen; elke andere wereld kan alleen vorm krijgen door individuen te knevelen. Zoals voor L. Mises en F. Hayek was voor veel Nederlanders het Oostenrijkse subjectivisme en de libertaire maatschappijbeschouwing een ondeelbare eenheid.

Tijdens de debatten omtrent de Nederlandse economische orde, waarin de socialistische aandringen op socialisatie, lijkt deze theoretische stellingname zich te hebben verhard. In talrijke publikaties, waarbij een serie in *De Economist* (1922) onder de titel 'Robinson als rentetrekker', herhaalde H.C.W. Bordewijk (1879-1939), hoogleraar in Wageningen en later Gronin-

gen, de Oostenrijkse positie. Het was niet waar, meende hij, dat het verschijnsel winst samenhangt met ongelijke maatschappelijke posities van mensen, zoals de socialisten meenden. Want als we naar de meest eenvoudige *einfache Wirtschaft* kijken, namelijk die van Robinson Crusoe, dan zien we direct dat onze held zelfs voor de aankomst van zijn slaafse goederen in het heden hoger waardeerde dan goederen in de toekomst, zodat hij een discontovoet nodig had om te kunnen bepalen in hoeverre hij goederen in het heden zou moeten opofferen voor een grotere productie in de toekomst.

Het bijzondere aan deze verharding van theoretische stellingname is, dat het subjectivistische reductionisme bijna overheersend werd. Andere antwoorden op de socialistische uitdaging met betrekking tot de verdeling tussen lonen en winsten werden niet of nauwelijks gehoord. Een mooi Paretiaans antwoord was natuurlijk geweest, dat elk kapitaalgoed zijn schaarsteprijs moet doen en dat elke andere prijs leidt tot over- dan wel onderbenutting en derhalve verspilling, zodat zelfs een planner van de collectivistische samenleving deze prijs moet berekenen. In die tijd was dat argument goed bekend, in Nederland zo niet van Pareto en E. Barone waar het vandaan komt, maar dan toch van Cassel die niet moe werd van het herhalen ervan. Bij het doorlezen van de oude Nederlandse literatuur valt moeilijk aan de indruk te ontkomen, dat de economen geloofden de ideeënslag met de socialisten halverwege verloren te hebben indien men inbreuken zou toestaan op het Oostenrijkse subjectivisme.

3. Waarde en prijs

Wiebols' stellingname moet wel zijn opgevat als een rechtstreekse aanval op het Oostenrijkse subjectivisme. Hij begon zijn studie met het argument dat het idee van een *einfache Wirtschaft* volstrekt irrelevant is. Waarschijnlijk was hij geïnspireerd door H. Frijda (1887-1944), hoogleraar in Amsterdam¹¹, en in ieder geval door W.L. Valk, die in 1926 een studie had gepubliceerd over Cassels interpretatie van de algemene evenwichtstheorie.¹² Wiebols' kritiek op de Oostenrijkers was echter scherper, harder en uiterst direct. En hij had gelijk.

---

¹¹ In zijn inaugurele rede van 1916 ('Realisme en economische theorie') had Frijda enige algemene twijfels naar voren gebracht over een directe link tussen subjectieve waarderingen en vraagschalen. De reactie is typerend: Bordewijk verweet Frijda dat hij te weinig belang hechtte aan het subjectivisme van de theorie.

¹² De studie van Valk lijkt eveneens E.C. van Dorp te hebben beïnvloed. Over de recensie van Valks boek heeft zij ongeveer vijf jaren gedaan. Vlak voordat zij die recensie publiceerde (1933) stapte zij na een daverende ruzie - met alweer R. van Genechten - uit de Oostenrijkse school (vgl. Plasmeijer, Haan, 1992.)

De vraagfunctie. Wiebols zette zijn kritiek aan met de constatering, dat om een vraagcurve te kunnen afleiden uit de subjectieve evaluaties in de *einfache Wirtschaft*, men moet veronderstellen dat individuen hun waardering van geld niet veranderen. Met andere woorden, zoals bij Marshall produceert de veronderstelling van een constant marginaal nut van geld dat nutsfuncties en vraagcurven proportioneel zijn. Die veronderstelling is natuurlijk niet legitiem; Hicks zou later naar voren brengen dat Marshall in dit opzicht een kapitale blunder had begaan. Wiebols verbond aan de onmogelijkheid van de veronderstelling de conclusie dat het hele idee van de *einfache Wirtschaft* volstrekt overbodig is: bij de analyse van prijsvorming dient men direct uit te gaan van geldverhoudingen. Zonder dit als zodanig te benoemen presenteerde Wiebols als alternatief de Walrassiaanse vraagfunctie.¹³

Wiebols' boodschap moet goed zijn verstaan; hij sprak de taal die onder Oostenrijkse economen gangbaar was. De subjectieve waarderingsschalen van een individu zijn weergegeven als bij Wieser en Von Böhm-Bawerk, dat wil zeggen marginale nuttigheden zijn beschreven met cijfers en niet door een functie en nut wordt verondersteld optelbaar te zijn. Van echte wiskunde is, ondanks het veelvuldige gebruik van de term 'mathematische prijs-theorie', geen sprake. Uitgebreid besprak Wiebols met behulp van cijfervoor-beelden (1) hoe de Walrassiaanse vraagfunctie verschuift als de prijs van een ander goed verandert en (2) de effecten van een dalend marginaal nut van geld langs de vraagfunctie. Die bespreking laat zien, dat hij een helder inzicht had in het substitutie- en inkomenseffect. Uiterst opmerkelijk echter is het volstrekt ontbreken van verwijzingen naar Walras, laat staan naar Slutsky. Dit doet vermoeden dat zowel Wiebols' wiskundige bagage als zijn beheersing van de internationale literatuur op het terrein van de 'mathematische prijs-theorie' aan de povere kant was.

Consumentensurplus. Wiebols bouwde zijn betoog op als een pleidooi voor de 'mathematische prijs-theorie'. De kern ervan betrof echter de toenmalige welvaartstheorie. Op dit punt werd zijn exposé vernieuwend, zeker voor Nederland. Want Wiebols was waarschijnlijk een van de eersten die inzag,

¹³ In Wiebols' tweegoederenvoorbeeld zijn x_1 en x_2 de hoeveelheden van respectievelijk goed 1 en goed 2, p_1 en p_2 de prijzen daarvan, terwijl m een gegeven geldinkomen is. Laat u het te maximaliseren nut zijn. De Walrassiaanse vraagfuncties zijn de functies $x_1 = x_1(p_1, p_2, m)$ voor elke gegeven p_2 en de functies $x_2 = x_2(p_1, p_2, m)$ voor elke gegeven p_1 , die allemaal een oplossing zijn voor:

$$(1) \quad \begin{aligned} \max. u &= u(x_1, x_2) \\ \text{o.v.v. } p_1 x_1 + p_2 x_2 &\leq m \\ x_1, x_2 &\geq 0 \end{aligned}$$

Met andere woorden, bij een Walrassiaanse vraagfunctie is verondersteld dat wel de prijs van het andere goed constant is, maar niet de gekochte hoeveelheid daarvan. Dit laatste is bij de Marshalliaanse vraagfunctie wel verondersteld.

dat aan een Walrassiaanse vraagfunctie niet de ideeën over het consumenten-surplus verbonden kunnen worden zoals Marshall (en Dupuit) dat hadden gedaan met de huppe. Dit surplus is het totale nut minus het marginale nut maal de hoeveelheid. Onder Marshalls en de Oostenrijkse condities is dit identiek gesteld met het totale oppervlak onder de vraagcurve tot aan de gevraagde hoeveelheid minus de prijs maal de hoeveelheid. In Nederland had vooral Verrijn Stuart (1930), die deze interpretatie had overgenomen, het belang benadrukt van het weergeven van het surplus als een geldbedrag.

Wiebols' amendement op het begrip is alweer in typisch Oostenrijks jargon gegoten. Waarschijnlijk op de gedachte gebracht door Frijda's definitie van de waarde van een voorraad goederen¹⁴, definieerde hij het surplus met betrekking tot een goed als het nut dat verloren gaat als dat goed om een of andere reden buiten bereik van het individu komt. Wiebols besprak niet uitgebreid het effect van prijsveranderingen op het surplus. Zijn cijfervoorbeelden laten echter wel zien dat zijn maatstaf voor het surplus gelijk is aan het nut van een extra inkomen, dat een consument in de nieuwe situatie even veel welvaart verschaft als voorheen. Dit extra inkomen is het compenserende bedrag, dat Hicks later als maatstaf voor welvaartsvariëaties zou nemen.¹⁵

Wiebols onderstreepte zijn aanval op de Oostenrijkse veronderstelling van een constant marginaal nut van geld met een stelling, volgens welke het onmogelijk is om het consumentensurplus met betrekking tot één goed op te tellen bij het surplus met betrekking tot een ander goed. De directe implicatie van deze stelling is dat het compenserende bedrag dat gerelateerd kan

¹⁴ In een bespreking van Wiesers *Theorie der Gesellschaftlichen Wirtschaft* had Frijda enige twijfels geuit over Wiesers suggestie dat een voorraad goederen gewaardeerd moet worden als marginaal nut maal hoeveelheid. Frijda, nauw aansluitend bij Mengers idee van *opportunity costs*, meende dat dit moest zijn: 'het totale nut dat verloren gaat indien de voorraad verloren gaat'. We krijgen Wiebols' definitie van een consumentensurplus als we Frijda's definitie gijfueren in het nutsmaximalisatiemodel van de vorige voetnoot.

¹⁵ In het voorbeeld met twee goederen komt de omschrijving die Wiebols gaf van het consumenten surplus met betrekking tot goed 1 in feite neer op het verschil tussen het maximale nut in twee keuzesituaties, waarin de prijzen en het inkomen zijn gegeven. In de eerste besteedt het individu zijn inkomen aan twee goederen. In de tweede is goed 1 buiten zijn bereik gekomen en besteedt hij zijn inkomen volledig aan goed 2. In die twee situaties is de prijs van goed 2 gelijk. Laat $u^*(x_1, x_2)$ and $u^*(x_2)$ de oplossingen zijn voor de volgende problemen:

$$(2) \quad \begin{array}{ll} \max. u = u(x_1, x_2) & \max. u = u(x_2) \\ \text{o.v.v. } p_1 x_1 + p_2 x_2 \leq m & \text{o.v.v. } p_2 x_2 \leq m. \\ x_1, x_2 \geq 0 & x_2 > 0 \end{array}$$

In de tweede situatie wordt meer van goed 2 aangeschaft dan in de eerste en is de toevoeging van de laatste eenheid daarvan aan het totale nut lager, zodat het marginale nut van het inkomen is gedaald. De kern van Wiebols' argument is, dat het totale nutsverlies $u^*(x_1, x_2) - u^*(x_2)$ volledig afhankelijk is van het dalende marginale nut van het inkomen. Hij gaf aan dat het precies gelijk is aan het nut van een extra inkomen $u(\Delta m)$ dat de consument op het oude welvaartspeil zou brengen. Later is Δm door Hicks het compenserende bedrag genoemd.

worden aan simultane prijsveranderingen afwijkt van de som van de compenserende bedragen verbonden met een geïsoleerde prijsverandering.¹⁶ De stelling is zonder meer correct en was in die tijd nieuw. De beheerders van de Oostenrijkse dogma's zijn er stilzwijgend aan voorbijgegaan.

4. Slotbeschouwing

Het verhaal over de Walrassiaanse kritiek van Gerhard A.H. Wiebols op de Oostenrijkse school is, zoals gezegd, vooral het verhaal van een verkrampte *mainstream*. Zijn boek is onder invloed van de verstarring daarvan ondergegaan. De les die we er aan overhouden, lijkt nog steeds actueel. Naarmate zo'n verstarring om wat redenen dan ook toeneemt, zoals toen de angst voor het socialisme of de koudwatervrees voor wiskunde en wellicht nu de euforie over het falen van de planeconomie of een te innige omhelzing van nog steeds dezelfde wiskunde, kan het niet anders of het aantal heterodoxe visies neemt snel toe. Het kon gebeuren, hebben we laten zien, met het Walrassiaanse denken. De laatste Keynesianen en de neo-Schumpeterianen zullen zich er, denk ik, ook wel in herkennen.

Maar met name de geschiedenis van het Walrassiaanse denken geeft voorbeelden te over van hoe schoolvorming binnen de *mainstream* en verstaringsprocessen een rem kunnen vormen op wetenschappelijke vooruitgang. Zo was de publikatie van A. Cournots (1901-1877) *Recherches sur les Principes Mathématiques de la Théorie de la Richesse* in 1838 voor de Franse volgelingen van J.B. Say helemaal geen aanleiding om de studeerkamer in te duiken om daar het oude *Mécanique Analytique* van J.L. Lagrange uit 1788 alsnog ter hand te nemen. Welnee, F. Bastiat (1801-1850) ging onverdroten voort met het produceren van een indrukwekkende hoeveelheid literatuur van bedroevende kwaliteit. En was Walras zelf niet een eenzame dissident die in zijn geboorteland nauwelijks werd gehoord, terwijl daar toch verder niets te beluisteren viel! Het hier vertelde verhaal van Wiebols' kritiek op de Oostenrijkse school is dus opnieuw een *case study* in dezelfde traditie. Al deze gevallen lichten de stelling toe, dat heterodoxie in de

---

¹⁶ Wiebols berekende het surplus met betrekking tot een goed, zoals gezegd, door in een alternatieve situatie dit goed weg te laten. Dit maakte het hem moeilijk om zijn stelling over optelbaarheid in een tweegoederenmodel te bespreken. Hij breidde zijn model uit tot drie goederen. Zowel de economische interpretatie als het bewijs voor Wiebols' geval volgen direct uit de oplossing $u^*(x_1, x_2, x_3)$ van een Lagrange probleem als in (2) voor gegeven prijzen $(\bar{p}_1, \bar{p}_2, \bar{p}_3)$, waarin de multiplier het marginale nut van het geld weergeeft. Het valt gemakkelijk te zien dat, omdat we te maken hebben met een inkomens- en substitutie-effect, veranderingen in consumentensurplusen als gevolg van simultane prijsveranderingen niet opgeteld kunnen worden: $du^*/dp_1 + du^*/dp_2 \neq du^*/dp_1 + d(u^* + du^*/dp_1)/dp_2$.

economie niets anders kan zijn dan die wetenschappelijke activiteit die een versterkte *mainstream* buiten het wetenschappelijke debat heeft gesloten.

Van Wiebols zelf weet ik te weinig. Dat is jammer, want het verhaal over een dissidente econoom is niet af zonder een wat meer uitgebreide biografische noot. Door de professie te worden genegeerd moet toch een uitwerking hebben gehad op zowel de persoon als op de verdere professionele carrière. Ook dit is eerder gezien; Walras toonde zich gedurende de laatste tien jaren van zijn leven een teleurgesteld man en hij sprak slechts met verbittering over de Franse economen. Zijn Nederlandse volgelinge Wiebols daarentegen moet de ondergang van de Nederlandse Oostenrijkse school hebben waargenomen. Hij heeft aan de na-oorlogse wetenschappelijke ontwikkeling kunnen zien, dat zijn studie van 1933 toch niet zo beroerd was als de *mainstream* recensent beweerde. Die triomf is weinig heterodoxe economen beschoren. Dus: wie was Gerhard A.H. Wiebols?

Literatuur

- Elzas, B.D., 1992, '1870-1950: Growing away from provincialism', in J. van Daal, J. van, A. Heertje (eds.), *Economic Thought in the Netherlands: 1650-1950*, Aldershot, 75-97
- Gans, H.A. de, 1993, 'Bevolkingsprognoses voor Nederland in het Interbellum', *Bevolking en Gezin*, 1, 65-92
- Gans, H.A. de, 1994, *De Kijk van een Statisticus ten Tijde van het Interbellum op de Bevolkingsprognostiek: Mr. Dr. J.H. van Zanten (1874-1944)*, Amsterdam (uitgave van de Vakgroep Planologie en Demografie)
- Genechten, R. van, 1933, 'Boekbespreking van dr. G.A.H. Wiebols' "Waarde en Prijs"', *De Economist*, 733-739
- Haan M., H.W. Plasmeijer, 1995, 'On the decline of an intellectual empire, the paradigm shift in the Netherlands', in H. Hagemann (Hrsg.), *Die Deutschsprachige Wirtschaftswissenschaftliche Emigration nach 1933*, Marburg
- Heertje, A., 1992, 'Een impressie van zeventig jaar prijs- en welvaartstheorie', in: M.M.G. Fase, I. van der Zijp (red.), *Samenleving en Economie in de Twintigste Eeuw*, Leiden, 287-336
- Klerk, R. de, H.W. Plasmeijer, 1990, 'Alternatieven voor de neoklassieke theorie?', de "Arbeitskreis Politische Ökonomie", *Tijdschrift voor Politieke Economie*, 13(2), 21-42
- Plasmeijer, H.W., nog te verschijnen, 'The winding road from Vienna to Lausanne, early Walrasians in the Netherlands', in A. Gronert, J. Glombowski, H.W. Plasmeijer (Hrsg.), *Zur Kontinentalen Geschichte des Ökonomischen Denkens*, Marburg

- Plasmeijer, H.W., M. Haan, 1992, 'Via Von Böhm-Bawerk terug naar de klassieken; over de campagne van Mevr. E.C. van Dorp in de jaren dertig', *Tijdschrift voor Politieke Economie*, 14(4), 22-46
- Valk, W.L., 1926, *Het Theoretisch-Economisch Stelsel van Gustav Cassel*, (proefschrift Rotterdam) Groningen
- Verrijn Stuart, C.A., 1925, 'Boekbespreking van Dr. G.A.H. Wiebols' "De Toekomstige Bevolkingsgrootte in Nederland", Rotterdam 1925, *De Economist*, 74, 447-453
- Wiebols, G.A.H., 1925, *De Toekomstige Bevolkingsgrootte in Nederland*, (proefschrift Rotterdam) Vlaardingen
- Wiebols, G.A.H., 1927, 'De maximum-bevolking van Nederland', *De Economist*, 76, 315-318
- Wiebols, G.A.H., 1933, *Waarde en Prijs*, Amsterdam
- Wiebols, G.A.H., 1949, *Ontwikkeling der Nederlandsche Handelspolitiek tot aan de Inwerkingtreding van het Marshallplan*, Amsterdam